

Radosław Kiejstut Kardaś*, Andrzej Wierzbicki**

Instytucja prezydenta w Azji Centralnej na przykładzie Tadżykistanu

The Institution of the President in Central Asia
on the Example of Tajikistan

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: prezydent, konstytucja, referendum, Azja Centralna, Tadżykistan

Key words: president, constitution, referendum, Central Asia, Tajikistan

Abstrakt: Autorzy przyjmują i pozytywnie weryfikują założenie o funkcjonowaniu w Tadżykistanie dominującej prezydentury, co odzwierciedla uwarunkowania historyczne i kulturowe Azji Centralnej i sytuuje osobę prezydenta jako niekwestionowanego twórcę państwa i przywódcę narodu. W tym celu autorzy przedstawiają rys historyczny, dotyczący powstania i rozwoju instytucji prezydenta w Tadżykistanie, mechanizmy formalne, regulujące jej funkcjonowanie i wynikające z kompetencji konstytucyjnych oraz charakterystyczne dla regionu tradycyjne zależności trybalne, czyli nieformalne mechanizmy sprawowania urzędu.

Abstract: The authors accept and positively verify the assumption of the functioning of a dominant presidency in Tajikistan, which depicts the historical and cultural conditions of Central Asia and positions the president as the undisputed creator of the state and leader of the nation. For this purpose, the authors present a historical outline of the establishment and development of the presidential institution in Tajikistan, formal mechanisms regulating its functioning and resulting from constitutional competences, as well as traditional tribal dependencies characteristic of the region, i.e. informal mechanisms for holding office.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9598-1774>; absolwent Wydziału Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. E-mail: radek.kardas@wp.pl.

** ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5493-164X>; prof. dr hab., Katedra Studiów Wschodnich Wydziału Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego. E-mail: awierzbicki@uw.edu.pl.

Uwagi wstępne

Historia instytucji prezydenta w państwach Azji Centralnej nie jest długa. Początki tego urzędu w regionie sięgają przełomu lat 80. i 90. XX w. Jacek Zalesny zwraca uwagę, że zmiany prawno-ustrojowe w ZSRR, jakie zostały przeprowadzone pod koniec lat 80. XX w. polegały m.in. na przyznaniu rozległych kompetencji przewodniczącym rad najwyższych poszczególnych republik związkowych, którzy *de facto* zaczęli pełnić rolę podobną do tej pełnionej przez głowy państwa¹. W 1990 r. we wszystkich republikach związkowych regionu zostały przyjęte ustawy, które tworzyły urząd prezydenta².

Dynamika zmian w ZSRR doprowadziła w konsekwencji do jego dezintegracji i wyłonienia się niepodległych państw w tym Kazachstanu, Kirgistanu, Tadżykistanu, Turkmenistanu i Uzbekistanu. Stały się one przed szeregiem problemów i wyzwań obejmujących m.in. budowę podstaw suwerennej państwowości, utrwalenie i kształtowanie tożsamości narodowej, wizję rozwoju, model prawno-ustrojowy, kształt stosunków społecznych i etnicznych czy też koncepcję polityki zagranicznej. Budowa niepodległych państw we wszystkich pięciu republikach Azji Centralnej charakteryzowała się różną dynamiką. Najbardziej dramatycznych wydarzeń doświadczył Tadżykistan, bowiem w latach 1992–1997 na jego terytorium toczyła się wojna domowa, która doprowadziła do ogromnych zniszczeń zarówno materialnych jak i ludzkich³. Jak wskazuje Tadeusz Bodio, była to wojna o podłożu etnokratyczno-trybalno-religijnym o kształt ustrojowy państwa, władzę, podział zasobów i sfery wpływów⁴. Wojna nie tylko wywarła ogromny wpływ na społeczeństwo w wymiarach psychopolitycznym i kulturowym⁵, ale również oddziaływała na system władzy państwo-

¹ Zob. J. Zalesny, *Instytucjonalizacja przywództwa politycznego w państwach poradzieckich*, [w:] T. Bodio, W. Jakubowski (red.), *Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP*, Warszawa 2010, s. 437–438.

² Pierwszą republiką w której utworzono urząd prezydenta była Uzbecka SRR, następnie Kazachska SRR, Turkmeńska SRR, Kirgiska SRR, ostatnią zaś Tadżycka SRR. Zob. T. Bodio, T. Mołdawa, *Konstytucje państw Azji Centralnej: tradycje i współczesność*, Warszawa 2007.

³ Władze Tadżykistanu szacowały, że tylko w latach 1992–1993 straty materialne sięgnęły 7 mld USD. Według różnych szacunków w trakcie wojny zginęło ok. 100 tys. osób, za zaginionych zostało uznanych kolejne 100 tys., natomiast ponad 1 mln ludzi opuściło Tadżykistan. Zob. M. Lang, *Wojna domowa i proces pokojowy w Tadżykistan*, [w:] T. Bodio (red.), *Tadżykistan, Historia, społeczeństwo, polityka*, Warszawa 2002, s. 180–181. Z kolei w latach 1991–1996 PKB Tadżykistanu zmniejszyło się o ponad 60%. Zob. N. Kajumow, *W kierunku gospodarki rynkowej*, [w:] T. Bodio (red.), *Tadżykistan. Historia...*, Warszawa 2002, s. 419.

⁴ Zob. T. Bodio, P. Załęski, *Elity władzy w Azji Centralnej*, Warszawa 2008, s. 239.

⁵ Zob. I. Asadułajew, T. Bodio, *Psychopolityczne i kulturowe następstwa wojny domowej*, [w:] T. Bodio (red.), *Tadżykistan. Historia...*

wej, w tym na kształt instytucji prezydenta⁶. Począwszy od zakończenia wojny w 1997 r. instytucja prezydenta w Tadżykistanie przeszła ewolucję, stając się za sprawą obecnie urzędującego prezydenta Emomali Rachmona⁷ centralną instytucją w systemie władzy państwowej, personifikującą typowe dla większości państw poradzieckich tendencje autorytarne⁸. Przyczyn tego stanu rzeczy jest kilka. Po pierwsze, uznano, że silna prezydentura jest najlepszym rozwiązaniem w warunkach transformacji systemów politycznych, zapewniając stabilizację rządów. Po drugie, wynikało to z tradycji przywództwa i kultury politycznej, w której rola jednostki w systemie władzy i jej charyzma nie podlegały dyskusji, co było podtrzymywane także w czasach ZSRR. Po trzecie, brak tradycji parlamentaryzmu, poza wyjątkiem okresu radzieckiego, kiedy parlament był jedynie instrumentem kierowanym przez nomenklaturę partyjną⁹. Ponadto, umacnianie instytucji prezydenta w Azji Centralnej¹⁰, w tym w Tadżykistanie, było naturalnym dążeniem do sprostania wyzwaniom, przed którymi stanęły nowe państwa – konieczność zachowania integralności terytorialnej i przeciwdziałanie destrukcyjnemu oddziaływaniu fundamentalizmu i ekstremizmu islamskiego. W przypadku prezydenta E. Rachmona należałoby dodać jego rolę w zakończeniu wojny domowej w Tadżykistanie.

Celem niniejszego artykułu jest weryfikacja hipotezy, zgodnie z którą *silna pozycja ustrojowa instytucji prezydenta w Tadżykistanie odzwierciedla uwarunkowane historycznie i kulturowo tendencje charakterystyczne dla Azji Centralnej oraz sytuuje osobę prezydenta jako niekwestionowanego twórcę państwa i przywódcę narodu*. Weryfikacji tej dokonamy wychodząc z założenia, że rozwiązania instytucjonalne przyjmowane w państwach pozaeuropejskich nie mogą być analizowane ściśle wedle kategorii i pojęć stworzonych i funkcjonujących w świecie zachodnim. Stąd też jako podstawę teoretyczną wykorzystujemy nowy instytucjonalizm, którego jedno z założeń o *nieformalnych mechanizmach kształtowania polityki* niemal wzorcowo odpowiada rzeczywistości politycznej Azji Centralnej¹¹. W ten sposób dokonuje się swoiste dla regionu zderzenie tradycji

⁶ Zob. T. Bodio, T. Mołdawa, *Konstytucje państw Azji Centralnej...*

⁷ Zob. R.K. Kardaś, *Wpływ pandemii wirusa SARS-CoV-2 na sytuację wewnętrzną w Tadżykistanie*, «Studia Wschodnioeuropejskie» 2022, nr 17.

⁸ Zob. R. Czachor, *Reformy konstytucyjne w państwach Azji Środkowej. Analiza porównawcza*, «Zeszyty Naukowe Uczelni Jana Wyżykowskiego. Studia z Nauk Społecznych» 2019, nr 12, s. 35.

⁹ Jak trafnie zauważa J. Szymanek, okres radziecki z perspektywy rozwoju parlamentaryzmu należałoby traktować jako antywzorzec. Zob. J. Szymanek, *Ustrój konstytucyjny Kazachstanu*, Warszawa 2013, s. 108.

¹⁰ Nieco odmiennie tendencje w zakresie pozycji ustrojowej prezydenta pojawiły się w Kirgistanie, co zasługuje na odrębne, bardziej szczegółowe zbadanie.

¹¹ Zob. V. Lowndes, *Instytucjonalizm*, [w:] D. Marsh, G. Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, tłum. J. Tegnerowicz, Kraków 2006, s. 97.

z modernizacją. Jako metody badawcze zostaną wykorzystane metoda porównawcza w ujęciu instytucjonalnym i funkcjonalnym oraz analiza historyczna. Ze względu na specyfikę regionu, szczególnie przydatne będzie ujęcie funkcjonalne, pozwalające „sięgnąć głębiej w istotę porównywanych zjawisk”¹². Temat niniejszego artykułu nie został dotąd poddany bardziej szczegółowemu zbadaniu, co staramy się niniejszym nadrobić. Struktura naszych rozważań obejmuje rys historyczny dotyczący powstania i rozwoju instytucji prezydenta w Tadżykistanie, mechanizmy formalne, regulujące jej funkcjonowanie i wynikające z kompetencji konstytucyjnych oraz charakterystyczne dla regionu tradycyjne zależności trybalne, czyli nieformalne mechanizmy sprawowania urzędu.

Powstanie i rozwój instytucji prezydenta w niepodległym Tadżykistanie¹³

W ramach periodyzacji rozwoju instytucji prezydenta w niepodległym Tadżykistanie można wyróżnić 6 etapów, za początek przyjmując, pierwsze wybory prezydenckie w 1991 r., a następnie za cezury – zmiany konstytucji dotyczące instytucji prezydenta.

Pierwszy etap to lata 1991–1992, w których to można było obserwować postępujący kryzys polityczny i nabierającą dużej dynamiki rywalizację o władzę pomiędzy Islamską Partią Odrodzenia Tadżykistanu i Demokratyczną Partią Tadżykistanu a pozostającymi u władzy komunistami. W tym czasie nastąpiło m.in. proklamowanie niepodległości przez Tadżykistan¹⁴, tworzenie się pierwszych partii politycznych¹⁵, a także odbyły się 24 listopada 1991 r. wybory prezydenckie, w których zwyciężył był I sekretarz KC Komunistycznej Partii

¹² Szerzej na ten temat: S. Gebethner, *Metoda i badania porównawcze w naukach politycznych*, [w:] S. Gebethner, *Państwo. Demokracja. Konstytucja. Teksty zebrane*, red. A. Materaska-Sosnowska, K. Urbaniak, J. Wojnicki, Warszawa 2022, s. 847.

¹³ W podrozdziale wykorzystano analizę i spostrzeżenia poczynione w artykule poświęconym wyborom prezydenckim w Tadżykistanie. Zob. R.K. Kardaś, *Wybory prezydenckie w Tadżykistanie w czasach pandemii*, «Studia Wschodnioeuropejskie» 2021, nr 15.

¹⁴ 9 września 1991 r. Tadżykistan ogłosił deklarację o niepodległości. Na temat procesu uzyskiwania niepodległości i przyjęcia deklaracji o niepodległości Tadżykistanu zob. Махина Толиб Шарифзода, *Историческое значение Декларации о государственной независимости Республики Таджикистан в судьбе таджикского народа*, s. 31–34, <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskoe-zna-chenie-deklaratsii-o-gosudarstvennoy-nezavisimosti-respubliki-tadzhikistan-v-sudbe-tadzhikskogo-naroda> (20.10.2023).

¹⁵ Blok opozycji tworzyły m.in. Partia Odrodzenia Islamskiego, Partia Wolnej Pracy. Zob. И.Р. Абдуллоев, *Из истории реформирования политической системы в Таджикистане*, «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук» 2013, nr 3 (55), s. 230.

Tadżykistanu Rachmon Nabijew. Pokonał on głównego rywala, jakim był przedstawiciel zjednoczonej opozycji, reżyser filmowy Dawlat Chudonazarow¹⁶. Pozostałych sześciu oponentów w zasadzie nie liczyło się w tej rywalizacji.

Drugi etap obejmujący lata 1992–1994 był zdominowany przez pogłębiający się kryzys polityczny pomiędzy prezydentem R. Nabijewem a opozycją, który w konsekwencji doprowadził do wybuchu wojny domowej w Tadżykistanie. Bliższa analiza tego etapu pozwala na wydzielenie dwóch okresów rozwoju instytucji prezydenta. Pierwszy cechował się zlikwidowaniem urzędu prezydenta i *de facto* przekształceniem Tadżykistanu w republikę parlamentarną¹⁷. W drugim, nastąpił powrót do dyskusji nad koniecznością opracowania i przyjęcia nowej konstytucji. Udało się wówczas wypracować dwa projekty ustawy zasadniczej. Pierwszy bazował na założeniach ustrojowych republiki prezydenckiej, a drugi – republiki parlamentarnej. Ostatecznie wybrano pierwszy wariant¹⁸. Kluczowym elementem projektu konstytucji było przywrócenie urzędu prezydenta, który stawał się główną instytucją w systemie organów władzy kosztem pozycji parlamentu. Należy wskazać, że mimo wszystko parlament nie został całkowicie pozbawiony kompetencji względem prezydenta i władzy sądowniczej. Ponadto, w tym etapie można było obserwować tworzenie się kolejnych ugrupowań politycznych¹⁹.

Trzeci etap kształtowania się instytucji prezydenta przypada na lata 1994–1999. Za jego początek można uznać datę 6 listopada 1994 r., kiedy to odbyły się wybory prezydenckie, w których zwyciężył przewodniczący Rady Najwyższej Emomali Rachmonow, pokonując byłego premiera Abdumalika Abdułładżanowa²⁰. Tego samego dnia odbyło się referendum konstytucyjne²¹, w którym za przyjęciem pierwszej konstytucji niepodległego Tadżykistanu opowiedziało się 90% głosujących. Tadeusz Bodio i Tadeusz Mołdawa wska-

¹⁶ Rachmon Nabijew uzyskał 56,92% głosów, Dawlat Chudonazarow 30,07% głosów. Zob. K. Nourzhanov, Ch. Bleuer, *Tajikistan. A Political and Social History*, ANU E Press 2013, s. 284–295.

¹⁷ Zaostarzająca się walka pomiędzy opozycją a prezydentem Nabijewem, doprowadziła do jego ustąpienia we wrześniu 1992 r. Natomiast najwyższą władzę w państwie aż do listopada 1994 r., kiedy to odbyły się wybory prezydenckie, sprawował przewodniczący Rady Najwyższej, którym był wówczas Emomali Rachmonow.

¹⁸ Zob. T. Bodio, T. Mołdawa, *Konstytucje państw Azji Centralnej: tradycje i współczesność*, Warszawa 2007, s. 291.

¹⁹ M.in. Partia Politycznej i Gospodarczej Odnowy Tadżykistanu, Partia Jedności Narodowej Tadżykistanu, Partia Obywatelsko-Patriotyczna „Unia”. Zob. И.П. Абдуллоев, *Из истории реформирования...*

²⁰ Emomali Rachmonow uzyskał 58% głosów, natomiast Abdumalik Abdułładżanow 42%.

²¹ Na temat instytucji referendum w Tadżykistanie zob. J. Szukalski, *Instytucja referendum ogólnokrajowego w Tadżykistanie: regulacje normatywne i praktyka*, [w:] J. Marszałek-Kawa, A. Stańco-Wawrzyńska (red.), *Pogranicze cywilizacji Współczesne wyzwania Azji Centralnej i Kaukazu*, Toruń 2017.

zują, że konstytucja rodziła kontrowersje, a nawet wątpliwości dotyczące jej prawomocności. Ustawa zasadnicza była dokumentem kompromisu rządzącej koalicji, który rzutował na jej treść²². Przyjęcie nowej konstytucji było pierwszym krokiem na drodze do skupienia władzy przez prezydenta Rachmonowa i jego otoczenie. Drugim natomiast było podporządkowanie parlamentu, które nastąpiło w dość krótkim czasie²³. Etap ten cechuje się również powstawaniem kolejnych partii politycznych²⁴. Bardzo istotnym wydarzeniem w trakcie tego etapu było zakończenie wojny domowej, która odcisnęła silne piętno na mentalności lokalnej ludności i wciąż stanowi punkt odniesienia w najnowszej historii Tadżykistanu²⁵. 27 czerwca 1997 r. Emomali Rachmonow i Said Abdułło Nuri podpisali w Moskwie *Generalne Porozumienie o Ustanowieniu Pokoju i Pojednania Narodowego w Tadżykistanie*²⁶. Za koniec trzeciego etapu rozwoju instytucji prezydenta można przyjąć pierwszą reformę konstytucyjną²⁷. Przewidywała ona szereg zmian jak np. przedłużenie kadencji prezydenta z 5 do 7 lat bez możliwości ubiegania się o drugą kadencję, utworzenie rady sędziowskiej, dwuizbowego parlamentu zamiast jednoizbowego, do którego izby wyższej 8 kandydatów miał nominować prezydent. Reforma zakładała również legalizację partii politycznych o charakterze religijnym²⁸.

²² Zob. T. Bodio, T. Mołdawa, *Konstytucje państw Azji Centralnej...*, s. 298. W kontekście konstytucji R. Czachor w jednym ze swoich opracowań zwraca uwagę na opinie tadżyckich prawników, którzy wskazują, że konstytucja została przyjęta w szczególnych okolicznościach politycznych, zaś jej treść nie jest zgodna z kulturowo-historycznymi tradycjami państwa, jednakże miała ona wymuszać kierunek modernizacji stosunków społecznych i politycznych. Zob. R. Czachor, *Reformy...*, s. 35–50.

²³ Emomali Rachmonowowi do podporządkowania parlamentu posłużyło utworzenie Ludowo-Demokratycznej Partii Tadżykistanu, której bazę stanowił jego klan. W wyborach w 1995 r. jego partia uzyskała zaledwie 5,5% głosów, ale w kolejnych, które odbyły się w 2000 r. – 57%. Zob. A. Wierzbicki, P. Załęski, *Trybalizm a władza w Azji Centralnej*, Pułtusk, 2008, s. 314–318.

²⁴ M.in. Socjalistyczna Partia Tadżykistanu, „Адолатхо” (Sprawiedliwość”). Zob. И.Р. Абдуллоев, *Из истории реформирования...*

²⁵ Potwierdzają to opinie przedstawicieli aparatu władzy i mieszkańców Tadżykistanu zebrane podczas pobytu w tym kraju.

²⁶ Zob. *General Agreement on the Establishment of Peace and National Accord in Tajikistan*, Moscow, 27 June 1997, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/TJ_970627_GeneralAgreementontheEstablishmentPeaceNationalAccordinTajikistan.pdf (20.10.2023). J. Wawrzyniak zwraca uwagę na bardzo duży wpływ jaki miała m.in. ONZ i OBWE w zakończeniu wojny domowej i implementacji porozumień pokojowych. Zob. J. Wawrzyniak, *Rola ONZ w procesie pojednania narodowego*, [w:] T. Bodio (red.), *Tadżykistan. Historia...*

²⁷ Należy podkreślić, że bez zmian w konstytucji nie można było wdrożyć rozwiązań ujętych w porozumieniach pokojowych.

²⁸ Zob. T. Bodio, T. Mołdawa, *Konstytucje państw Azji Centralnej...*, s. 302.

Ramy czwartego etapu obejmują lata 1999–2003, natomiast za jego początek można uznać referendum konstytucyjne, które odbyło się z 26 września 1999 r. Zakończyło się opowiedzeniem się biorących w nim udział, za przyjęciem zmian w ustawie zasadniczej. W tym etapie przyjęto także ustawę *O wyborach prezydenta Republiki Tadżykistanu*, która określała warunki, jakie musiał spełniać kandydat na prezydenta, tryb zgłaszania kandydatów, zasady organizacji wyborów i ogłoszenia wyników oraz źródła finansowania kampanii. Wybory prezydenckie, które odbyły się kilka tygodni po referendum konstytucyjnym, tj. 6 listopada ponownie wygrał Emomali Rachmonow, pokonując swojego oponenta Dawlata Usmona²⁹. Rafał Czachor zwraca uwagę, że po wyborach prezydenckich Emomali Rachmonow nie krył się już ze swoimi dążeniami do autorytaryzmu, wykorzystując pozycję, jaką dawał mu pełniony przez niego urząd³⁰. Natomiast dopiero co tworzący się system partyjny, już po wyborach parlamentarnych w 2000 r. został zdominowany przez Ludowo-Demokratyczną Partię Tadżykistanu. Innym, kluczowym z perspektywy kształtowania się instytucji prezydenta wydarzeniem w tym okresie była druga reforma konstytucyjna. Jej autorzy zakładali m.in. wprowadzenie przepisu pozwalającego pełnić urząd prezydenta przez dwie kadencje z rzędu, zniesienie górnej granicy wieku 65 lat dla kandydata na urząd prezydenta. W czwartym etapie również uchwalono szereg ustaw, w tym konstytucyjnych, m.in. *O Madżlisi Oli Republiki Tadżykistan*, *O statusie sędziów w Republice Tadżykistan*. Jako konkluzję zaproponowanej reformy konstytucyjnej warto przytoczyć opinię Tadeusza Bodio i Tadeusza Mołdawy. Wskazują oni bowiem, że reforma ta zdecydowanie umocniła pozycję prezydenta i organów władzy wykonawczej tworząc warunki do budowy autorytarnego porządku ustrojowego w Tadżykistanie³¹.

Piąty etap kształtowania się instytucji prezydenta Tadżykistanu to lata 2003–2016. Wydarzenie, które można uznać za jego początek to referendum konstytucyjne. Odbyło się ono 22 czerwca 2003 r. i według oficjalnych danych 93,13% głosujących wyraziło zgodę na przyjęcie zaproponowanych zmian. W następnych latach Emomali Rachmon zwiększał swój wpływ na proces przemian, jakie dokonywały się w Tadżykistanie i jednocześnie konsekwent-

²⁹ Warto odnotować, że Centralna Komisja Wyborcza odmówiła zarejestrowania trzech opozycyjnych kandydatów, uzasadniając, że nie przedstawili oni w wyznaczonym czasie list poparcia dla swoich kandydatur. Z tego też względu opozycja jednogłośnie odmówiła udziału w wyborach. Ostatecznie jednak dopuszczono do kandydowania, obok Emomali Rachmonowa, również Dawlata Usmona. W trakcie kampanii jednak zrezygnował on z ubiegania się o urząd.

³⁰ Przejawiało się to m.in. prześladowaniach oponentów, w tym duchownych i działaczy religijnych, którzy najczęściej byli aresztowani i sądzeni pod zarzutami próby obalenia porządku konstytucyjnego państwa. Zob. J. Szukalski, *Ewolucja pozycji ustrojowej...*, s. 245.

³¹ Zob. T. Bodio, T. Mołdawa, *Konstytucje państw Azji Centralnej...*, s. 305.

nie utrwał swoją pozycję w systemie politycznym. Przypiecztowaniem tego były wygrane przez niego wybory prezydenckie w 2006 r.³² i w 2013 r.³³, jak też zwycięstwa Ludowo-Demokratycznej Partii Tadżykistanu w wyborach parlamentarnych w 2005 r., 2010 i 2015 r.³⁴ Cezurą piątego etapu jest propozycja kolejnej nowelizacji konstytucji, przewidującej m.in. zmianę zasad tworzenia partii politycznych oraz obniżenie wieku, w jakim kandydaci mogą kandydować do *Madžlisi Milli* z 35 na 30 lat, zaś w przypadku *Madžlisi Namajandagon* podniesienie wieku, w jakim kandydaci mogą kandydować z 25 na 30 lat. Z perspektywy instytucji prezydenta najważniejsza była zmiana odnosząca się do wieku kandydatów na urząd prezydenta, a mianowicie obniżenie z 35 na 30 lat³⁵. Inną nie mniej ważną zmianą było dodanie do art. 65, który wskazuje maksymalną liczbę dwóch kadencji, przepisu stanowiącego, że kadencyjność nie odnosi się do Twórcy Pokoju i Jedności Narodowej – Lidera Narodu. Jego status prawny z kolei reguluje ustawa konstytucyjna z 25 grudnia 2015 r., która *expressis verbis* wskazuje na Emomali Rachmona jako Twórcę Pokoju i Jedności Narodowej – Lidera Narodu. Rafał Czachor podkreśla, że dopiero po przyjęciu ww. ustawy o „Liderze Narodu” nastąpiło normatywne potwierdzenie szczególnej roli i pozycji ustrojowej prezydenta Emomali Rachmona³⁶.

³² W wyborach z 2006 r. Emomali Rachmonow otrzymał 79,3% głosów. Jego rywalami byli Abduchalim Gafforow z Socjalistycznej Partii Tadżykistanu, Amir Karokulow z Partii Agrarnej Tadżykistanu, Olimdżon Bobojew z Partii Reform Gospodarczych Tadżykistanu, Ismoil Talbakow z Komunistycznej Partii Tadżykistanu.

Zob. *История президентских выборов за годы независимости Таджикистана*, <http://avesta.tj/2020/10/11/istoriya-prezidentskih-vyborov-za-gody-nezavisimosti-tadzhikistana/> (20.10.2023).

³³ W wyborach z 2013 r. Emomali Rachmonow zdobył 83,6% głosów. Jego rywalami byli Ismoil Talbakow z Komunistycznej Partii Tadżykistanu, Tolibbek Buchoriew z Partii Agrarnej Tadżykistanu, Olimdżon Bobojew z Partii Reform Gospodarczych Tadżykistanu, Abduchalim Gafforow z Socjalistycznej Partii Tadżykistanu Saiddżafar Ismonow (Usmonzoda) z Demokratycznej Partii Tadżykistanu. Zob. A. Сапқорова, *Выборы в Таджикистане: без альтернативы и интриги*, https://www.bbc.com/russian/international/2013/11/131107_tajikistan_elections_final (20.10.2023).

³⁴ Wygrane wybory parlamentarne z 2005 r., 2010 r., 2015 r. były potwierdzeniem pozycji, jaką zdobyła Ludowo-Demokratycznej Partii Tadżykistanu, faktycznie dominując system partyjny w Tadżykistanie.

³⁵ Zaproponowanie a następnie przyjęcie zmiany wieku kandydata na urząd prezydenta odnosiło się do syna prezydenta, Rustama Emomali, który w 2020 r. skończył 33 lata. Dzięki temu mógłby kandydować w wyborach prezydenckich.

³⁶ Ustawa zawiera uzasadnienie nadania tego tytułu obecnemu prezydentowi Tadżykistanu jako „wybitnej postaci w historii narodu, która wniosła istotny wkład w rozwój systemu państwowego suwerennego Tadżykistanu, ustanowiła ustrój konstytucyjny, osiągnęła pokój i jedność narodową”. Zob. R. Czachor, *Institucja „lidera narodu” w republikach Azji Środkowej. Analiza prawnoporównawcza*, «Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze» 2019, nr 10.

Za początek obecnego, szóstego etapu kształtowania się instytucji prezydenta w Tadżykistanie można przyjąć dzień 22 maja 2016 r. kiedy to zaproponowane zmiany do konstytucji zostały zatwierdzone w referendum³⁷. Według oficjalnych danych za przeprowadzeniem zmian opowiedziało się 94,5% głosujących³⁸. W 2020 r. w warunkach ogólnoświatowej pandemii koronawirusa SARS-CoV-2³⁹ odbyły się wybory prezydenckie⁴⁰, w których kolejny raz zwyciężył Emomali Rachmon⁴¹. Pokonał czterech kandydatów, którzy realnie nie stanowili dla niego żadnej konkurencji⁴². Przebieg wyborów, podobnie jak poprzednich warunkował system stworzony i konsekwentnie umacniany przez Emomali Rachmona⁴³, co znalazło odzwierciedlenie w kompetencjach prezydenta Tadżykistanu wprowadzonych w konstytucji.

Konstytucyjne kompetencje prezydenta Tadżykistanu

Jednym z przejawów rozwiązań instytucjonalnych, kształtujących skonsolidowany autorytaryzm, z jakim mamy do czynienia w Tadżykistanie, jest dominujący typ prezydentury⁴⁴. Instytucja ta została opisana w części 4 Kon-

³⁷ Referenda w zasadzie zastępują dyskusję polityczną i umacniają pozycję E. Rachmona. Zob. K. Kakareko, *Pozycja prezydenta w systemie konstytucyjnym Tadżykistanu*, [w:] J. Marszałek-Kawa, P. Wawrzyński (red.), *Prawo i polityka na wschód od Europy*, Toruń 2014, s. 463.

³⁸ Zob. 92% проголосовавших граждан Таджикистана проголосовало «ЗА» изменение Конституции страны, <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/politics/20160523/226038> (20.10.2023).

³⁹ Na temat tego jaki wpływ na sytuację wewnętrzną w Tadżykistanie miała pandemia wirusa SARS-CoV-2 zob. R.K. Kardaś, *Wpływ pandemii wirusa SARS-CoV-2 na sytuację wewnętrzną w Tadżykistanie*, «Studia Wschodnioeuropejskie» 2022, nr 17.

⁴⁰ Warto odnotować, że wielce prawdopodobne było, że w wyborach prezydenckich w 2020 r. wystartuje syn Emomali Rachmona, Rustam. Jednak ostatecznie to Emomali Rachmon w nich kandydował. Jako jeden z powodów dlaczego Rustam nie był wskazywany jako kandydat były skutki gospodarcze, jakie mogłaby i *de facto* wywołała pandemia, i obawy, że nie poradziłby sobie on w tak trudnym momencie. Zob. R.K. Kardaś, *Wpływ pandemii wirusa SARS-CoV-2...*

⁴¹ Emomali Rachmon uzyskał 90,92% głosów, co było najwyższym wynikiem jaki osiągnął we wszystkich wyborach prezydenckich. Tamże.

⁴² Rywalami Emomali Rachmona w wyborach byli Rustam Latifzoda z Partii Agrarnej Tadżykistanu, Abduchalim Gafforzoda z Socjalistycznej Partii Tadżykistanu, Rustam Rachmatzoda z Partii Reform Ekonomicznych, Mirodż Abdułojew z Komunistycznej Partii Tadżykistanu. Ich udział służył zademonstrowaniu, że w Tadżykistanie jest pluralizm wyborczy. Tamże.

⁴³ Zapleczem politycznym Emomali Rachmona jest przede wszystkim klan kulabski, z którego sam się wywodzi. Zob. A. Wierzbicki, P. Załęski, *Trybalizm...*, s. 312.

⁴⁴ Zob. A. Antoszewski, *Instytucjonalne uwarunkowania rywalizacji politycznej w państwach poradzieckich*, [w:] T. Bodio (red.), *Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP*, t. I, Warszawa 2010, s. 103.

stytucji, od art. 64 do art. 72. Ponadto, odniesienia do roli prezydenta znajdują się również m.in. art. 46, 49, 52, 55, 57, 58, 59 i 62⁴⁵.

Art. 64 stanowi, że Prezydent Republiki Tadżykistanu jest głową państwa i władzy wykonawczej – rządu. Tadżycki prawnik Aziz Musojewicz Dinorsojew analizując ten przepis dochodzi do wniosku, że formalnie Prezydent Republiki Tadżykistanu stoi na czele nie tylko rządu, ale także całego systemu władzy wykonawczej⁴⁶.

W myśl art. 64 Prezydent również pełni również rolę gwaranta Konstytucji i ustaw, praw i wolności człowieka i obywatela, niepodległości narodowej, jedności i integralności terytorialnej, ciągłości i długowieczności państwa, zgodnego funkcjonowania i współdziałania organów państwowych, przestrzegania umów międzynarodowych Tadżykistanu.

Przepisy art. 65 i 66 traktują o warunkach, jakie musi spełnić kandydat na prezydenta, oraz tryb jego wyboru. Prezydent wybierany jest na podstawie powszechnego, równego i bezpośredniego prawa wyborczego, w głosowaniu tajnym, na okres siedmiu lat, z zastrzeżeniem, że ta sama osoba nie może być prezydentem więcej niż dwie kadencje pod rząd. Ograniczenie to jednak nie dotyczy Twórcy Pokoju i Jedności Narodowej – Lidera Narodu⁴⁷. Bierne prawo wyborcze przysługuje Tadżykowi, który ukończył 30 lat, posiadającemu obywatelstwo wyłącznie Tadżykistanu, wykształcenie wyższe, posługującemu się językiem państwowym i mieszkającemu w Tadżykistanie nie krócej niż 10 lat. Jako kandydat na urząd prezydenta może zostać zarejestrowana osoba, pod kandydaturą której zebrano podpisy co najmniej 5 proc. wyborców. Wybory prezydenckie uważa się za ważne, jeżeli wzięła w nich udział więcej niż połowa wyborców. Kandydata na urząd prezydenta uważa się za wybranego, jeżeli głosowało na niego więcej niż połowa wyborców, którzy wzięli udział w głosowaniu.

Zgodnie z art. 67 prezydent przed objęciem urzędu składa przysięgę na wspólnym posiedzeniu *Madżlisi Milli* i *Madżlisi Namojandagon*⁴⁸. Komplementarny z tym przepisem jest art. 55 stanowiący, że na wspólnym posiedzeniu obu izb prezydent składa przysięgę i w swoim orędziu określa podstawowe kierunki polityki wewnętrznej i zagranicznej Tadżykistanu.

Natomiast art. 68 wskazuje na ograniczenie dotyczące dodatkowej działalności prezydenta, tj. nie jest on uprawniony do zajmowania innego stanowiska

⁴⁵ Zob. *Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года*, <https://mfa.tj/ru/main/tadzhikistan/konstitutsiya> (20.10.2023).

⁴⁶ Zob. А.М. Диноршоев, *Президент Республики Таджикистан в системе органов государственной власти* <https://tiny.pl/c4sk1> (20.10.2023).

⁴⁷ 25 grudnia 2015 r., została przyjęta ustawa „O Twórcy Pokoju i Jedności Narodowej – Liderze Narodu”. Na temat instytucji lidera narodu w Azji Centralnej zob. R. Czachor, *Institucja „lidera narodu”...*

⁴⁸ *Madżlisi Milli* – izba niższa parlamentu; *Madżlisi Namojandagon* – izba druga parlamentu.

czy też sprawowania mandatu deputowanego organów przedstawicielskich ani prowadzenia działalności gospodarczej.

Prezydent Tadżykistanu, będąc głową państwa i władzy wykonawczej, posiada bardzo szerokie kompetencje, które znacznie wykraczają poza typowy system prezydencki. Konstytucja w art. 69 określa jego szczegółowe uprawnienia, wynikające z realizacji funkcji kreacyjnej, ustawodawczej i kontrolnej. Można je podzielić na następujące obszary: sprawy międzynarodowe i bezpieczeństwo; sprawy wewnętrzne; sprawy finansowe; tworzenie organów państwowych; nominowanie na stanowiska państwowe; prawodawstwo (również art. 58, 59 i 70); referenda oraz ogłaszanie wyborów do parlamentu i terenowych organów przedstawicielskich.

W obszarze spraw międzynarodowych i bezpieczeństwa prezydent określa główne kierunki polityki zagranicznej i nią kieruje; reprezentuje Tadżykistan w stosunkach międzynarodowych; podpisuje umowy międzynarodowe i przedstawia je do zatwierdzenia *Madżlisi Namojandagon*; mianuje szefów misji dyplomatycznych w obcych państwach oraz przedstawicieli Tadżykistanu w organizacjach międzynarodowych. Ponadto, przyjmuje listy uwierzytelniające przedstawicieli dyplomatycznych innych państw. Pełni funkcję Zwierzchnika Sił Zbrojnych Tadżykistanu. Mianuje i dymisjonuje dowódców Sił Zbrojnych Tadżykistanu. W przypadku realnego zagrożenia bezpieczeństwa państwa ogłasza stan wojenny (co wymaga zatwierdzenia na wspólnym posiedzeniu *Madżlisi Milli* i *Madżlisi Namojandagon*) i informuje o tym fakcie ONZ. Podejmuje decyzje o użyciu Sił Zbrojnych Republiki Tadżykistanu poza granicami kraju w celu wypełnienia międzynarodowych zobowiązań Tadżykistanu (co wymaga zatwierdzenia przez *Madżlisi Milli* i *Madżlisi Namojandagon*).

Wśród uprawnień prezydenta odnoszących się do spraw wewnętrznych należą: określanie podstawowych kierunków polityki wewnętrznej; reprezentowanie Tadżykistanu wewnątrz kraju; ogłaszanie stanu wyjątkowego na całym terytorium Tadżykistanu lub na jego części (co wymaga zatwierdzenia na wspólnym posiedzeniu przez *Madżlisi Milli* i *Madżlisi Namojandagon*). W tym kontekście należy dodać, że w myśl art. 46, traktującego o wprowadzeniu stanu wyjątkowego (może zostać wprowadzony na okres nie dłuższy niż trzy miesiące), prezydent w uzasadnionych przypadkach może termin jego obowiązywania przedłużyć.

W zakresie spraw dotyczących kreowania organów państwowych, mianowania i odwoływania ich zwierzchników prezydent: tworzy i likwiduje ministerstwa i komitety; tworzy aparat wykonawczy (urząd) prezydenta, Radę Bezpieczeństwa i kieruje jej pracami. Powołuje i dymisjonuje Premiera i innych członków Rządu (co wymaga zatwierdzenia na wspólnym posiedzeniu przez *Madżlisi Milli* i *Madżlisi Namojandagon*), przewodniczących Górskobadachszań-

skiego Wilajetu Autonomicznego, wilajetów, miasta Duszanbe oraz miast i rejonów (co wymaga zatwierdzenia przez odpowiednie izby deputowanych ludowych). Ponadto, mianuje i odwołuje przewodniczącego Banku Narodowego i jego zastępców (co wymaga zatwierdzenia przez *Madżlisi Namojandagon*). W tym zakresie zwraca uwagę, że prezydent ma pewne uprawnienia kreujące w zakresie instytucji sądowych: tworzy Radę Sądownictwa; przedstawia *Madżlisi Milli* kandydatury przewodniczącego, zastępców i Sędziów Sądu Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego i Najwyższego Sądu Gospodarczego. Powołuje i odwołuje sędziów sądów wojskowych, sądu Górskobadachszańskiego Wilajetu Autonomicznego, obwodów, miasta Duszanbe, sądów miejskich i rejonowych oraz sędziów sądów gospodarczych Górskobadachszańskiego Wilajetu Autonomicznego, obwodów i miasta Duszanbe. Za zgodą *Madżlisi Milli* powołuje i odwołuje Prokuratora Generalnego i jego zastępców. Powyższe uprawnienia wskazują, że prezydent posiada bardzo duży wpływ na wymiar sprawiedliwości, zaburzający równowagę w systemie trójpodziału władzy.

Obszarem, w którym prezydent odgrywa szczególnie istotną rolę, są kwestie prawodawcze. Mianowicie może zmieniać i anulować akty urzędowe organów władzy wykonawczej w przypadku ich niezgodności z Konstytucją lub ustawami. Ponadto, w myśl art. 70 prezydent w zakresie swoich kompetencji wydaje dekrety i rozporządzenia. Artykuł ten daje prezydentowi także prawo informowania wspólnego posiedzenia *Madżlisi Milli* i *Madżlisi Namojandagon* o stanie państwa, jak również wnoszenia do rozpatrzenia na wspólne posiedzenie *Madżlisi Milli* i *Madżlisi Namojandagon* spraw, które uważa za ważne i konieczne. W kontekście kompetencji prezydenta w obszarze prawodawstwa dodać należy, że zgodnie z art. 58 Konstytucji, głowie państwa również przysługuje prawo inicjatywy ustawodawczej. Ponadto, art. 59 przewiduje wyłączne prawo dla prezydenta składania projektu ustaw o amnestii do *Madżlisi Namojandagon*. Przepisem, który szczegółowo opisuje proces zatwierdzenia i ewentualnego zgłaszania zastrzeżeń do ustaw i przekazywanie przez prezydenta ich do ponownego rozpatrzenia jest art. 62. Wszystkie ww. wymienione uprawnienia sprawiają, że prezydent ma szerokie kompetencje w dziedzinie prawodawczej.

Z kolei w zakresie spraw związanych z finansami prezydent odpowiada za określenie systemu pieniężnego państwa i rozporządzanie funduszem rezerw państwowych.

Innym, bardzo ważnym uprawnieniem prezydenta jest zarządzanie referendum⁴⁹, wyborów do *Madżlisi Milli*, *Madżlisi Namojandagon* oraz terenowych

⁴⁹ Na temat instytucji referendum w Tadżykistanie zob. J. Szukalski, *Instytucja referendum ogólnokrajowego w Tadżykistanie: regulacje normatywne i praktyka*, [w:] J. Marszałek-Kawa, A. Stańco-Wawrzyńska (red.), *Pogranicze cywilizacji Współczesne wyzwania Azji Centralnej i Kaukazu*, Toruń 2017.

organów przedstawicielskich. W tym kontekście należy wskazać, że zgodnie z art. 57 Konstytucji, na wniosek prezydenta *Madžlisi Namojandagon* wybiera i odwołuje przewodniczącego, zastępców i członków Centralnej Komisji ds. Wyborów i Referendów Republiki Tadżykistanu. Istotną kompetencją głowy państwa, określoną w art. 49, jest możliwość mianowania jednej czwartej członków (8 osób) *Madžlisi Milli*. Trzy czwarte (25 osób) natomiast wybieranych jest w sposób pośredni w drodze tajnego głosowania na wspólnym posiedzeniu Górno-Badachszańskiego Wilajetu Autonomicznego, obwodów, miast i rejonów obwodów, miasta Duszanbe i rejonów miasta, miast i rejonów o znaczeniu republikańskim. Andrzej Pogłódek wskazuje, że *Madžlisi Milli* ze względu na tryb jej tworzenia stanowi swego rodzaju izbę samorządową⁵⁰. Z kolei Ksenia Kakareko w kontekście sposobu wyboru do *Madžlisi Milli* (trzech czwartych członków – 25 osób) zwraca uwagę na dwie ustawy: o lokalnych *madžlisów* deputowanych ludowych i o lokalnej administracji państwowej, niezakazujące przewodniczącemu Chukumatu (organu samorządowego), który zgodnie z konstytucją jest jednocześnie przewodniczącym lokalnego *madžlisu* deputowanych ludowych, bycia członkiem *Madžlisi Milli*. Analiza konstytucji i ww. ustaw prowadzi ją do wniosku, że prezydent w praktyce ma możliwość ukształtować cały skład izby wyższej parlamentu i podporządkować tym samym władzy wykonawczej⁵¹.

Ponadto, zgodnie art. 49, każdy były prezydent jest dożywotnim członkiem *Madžlisi Milli*, chyba że odmówi skorzystania z tego prawa. W kontekście wyborów do parlamentu, należy dodać, że w myśl art. 52, pierwsze posiedzenie *Madžlisi Milli* i *Madžlisi Namojandagon* zwołuje prezydent w ciągu miesiąca po wyborach. Innym uprawnieniem głowy państwa wobec parlamentu jest możliwość, w razie potrzeby zwołania sesji nadzwyczajnych *Madžlisi Milli* i *Madžlisi Namojandagon*, z zastrzeżeniem, że mogą się one odbywać wyłącznie pomiędzy sesjami *Madžlisi Milli* i *Madžlisi Namojandagon*. Na sesjach tych rozpatrywane są tylko sprawy, które były podstawą zwołania tych sesji.

Z kolei w obszarze kwestii obywatelskich i nagród państwowych prezydent decyduje w sprawach obywatelstwa; o przyznaniu azylu politycznego; stosuje prawo łaski; nadaje wyższe stopnie wojskowe, rangi dyplomatyczne oraz inne specjalne stopnie i tytuły. Ponadto, przyznaje obywatelom nagrody państwowe, premie i tytuły honorowe.

Art. 71 odnosi się do różnych sytuacji, w których prezydent nie może pełnić swojej funkcji, takich jak śmierć, rezygnacja, uznanie prezydenta za niezdolnego do wykonywania swoich obowiązków. I tak, ww. sytuacjach obowiązki prezydenta do czasu objęcia urzędu przez nowo wybranego prezydenta prze-

⁵⁰ Zob. A. Pogłódek, *Dwuizbowy Parlament Republiki Tadżykistanu*, «Roczniki Administracji i Prawa» 2016, nr XVI (2), s. 19–42.

⁵¹ Zob. K. Kakareko, *Pozycja prezydenta w systemie konstytucyjnym Tadżykistanu...*, s. 460.

chodzą na przewodniczącego *Madżlisi Milli*, a uprawnienia przewodniczącego *Madżlisi Milli* na pierwszego zastępcę. W takich przypadkach wybory prezydenckie odbywają się w ciągu trzech miesięcy.

Pełnomocnictwa prezydenta mogą wygasnąć w przypadku jego rezygnacji, ogłoszonej na wspólnym posiedzeniu *Madżlisi Milli* i *Madżlisi Namojandagon*, o ile zostanie ona przyjęta większością głosów przez członków *Madżlisi Milli* i deputowanych *Madżlisi Namojandagon*. W przypadku niemożności pełnienia przez prezydenta obowiązków ze względu na stan zdrowia, obie izby parlamentu na wspólnym posiedzeniu, na podstawie opinii powołanej przez nich Państwowej Komisji Lekarskiej, mogą postanowić o przedterminowym odwołaniu prezydenta z urzędu, jednak nie mniej, niż dwiema trzecimi głosów ogólnej liczby członków i deputowanych każdej z izb.

Art. 72 dotyczy immunitetu prezydenta w zakresie nietykalności. Według tego przepisu prezydent traci prawo nietykalności w przypadku zdrady stanu, uznanej przez większość dwóch trzecich ogólnej liczby członków *Madżlisi Milli* i deputowanych *Madżlisi Namojandagon*, na wniosek Sądu Konstytucyjnego.

Biorąc powyższe pod uwagę można skonstatować, że formalnie prezydent Tadżykistanu posiada bardzo silną pozycję ustrojową. Wykracza ona znacznie poza przyjęte ramy trójpodziału władzy zaburzając równowagę całego systemu organów władzy państwowej na korzyść instytucji prezydenta. B.Ch. Razzokow analizując tendencje w rozwoju instytucji władzy wykonawczej w Tadżykistanie wskazuje, że połączenie uprawnień prezydenta z uprawnieniami szefa rządu pozwoliło prezydentowi skoncentrować w swoich rękach naprawdę ogromną władzę i stać się kluczową postacią w administracji państwowej⁵².

Nie mniej istotne, a w zasadzie stanowiące realne mechanizmy sprawowania władzy w warunkach Azji Centralnej są nieformalne, trybalne więzi w Tadżykistanie.

Institucja prezydenta a zależności trybalne

Trybalizm w postaci więzi o charakterze rodowo-plemiennym i etnoterytorialnym odgrywa istotną rolę w życiu społeczno-politycznym krajów Azji Centralnej⁵³. Jest to rezultatem uwarunkowań historyczno-kulturowych, w któ-

⁵² Б.Х. Раззоков, *Некоторые тенденции развития института исполнительной власти в Таджикистане*, «Вестник Томского государственного университета» 2012, nr 354, s. 136–141.

⁵³ Zob. A. Wierzbicki, P. Załęski, *Trybalizm...*; J. Smith, *Clans, Class and Ethnicity in Post-Soviet Central Asia*, [w:] J. Van den Bosch, A. Fauve, B. De Cordier (red.), *European Handbook of Central Asian Studies: History, Politics, and Societies*, Stuttgart 2021, s. 331.

rych nie było miejsca na demokrację w zachodnim pojmowaniu i struktury społeczeństwa obywatelskiego. Stąd socjopolityczna organizacja społeczeństw regionu znajduje odzwierciedlenie w grupach interesu bezpośrednio związanych ze sferą polityki. Przy czym, powiązania te często mają szerszy zakres niż zawężony do więzi pokrewieństwa i pochodzenia. Typowym dla krajów regionu jest oficjalnie wyrażana dezaprobatą wobec trybalizmu zarówno w węższym, właściwym charakterze jak i tym szerszym.

Wśród narodów o tradycji osiadłej, do których należą m.in. Tadźcy, zachowały się więzi sąsiedzkie, terytorialne, a ich spoiwem są rzeczywiste bądź fikcyjne więzi pokrewieństwa i zamieszkiwanie wspólnego obszaru. W okresie radzieckim ukształtowało się pięć tadźyckich wspólnot etnoterytorialnych, zwanych także klanami, co odpowiada regionalnym ugrupowaniom politycznym. Przedstawiciele jednego z nich – chodźenckiego⁵⁴, zwanego również północnym, opanowali struktury władzy Tadźyckiej SRR. Było to powodem do niezadowolenia klanów południowych, gdzie zamieszkuje 2/3 populacji kraju.

Na czele klanu stoi zazwyczaj prominentna jednostka. Po zdobyciu władzy, jej aparat jest obsadzany przez ludzi z jej najbliższego otoczenia ze względu na miejsce urodzenia czy zamieszkiwania. Więzy lokalne są najbardziej zakorzenione w najbliższym pokrewieństwie, przyjaźni czy zależności patronalnej. Tak też się stało w przypadku prezydentów Tadźykistanu Rachmona Nabijewa czy Emomali Rachmona (wówczas Rachmonowa), reprezentującego klan kulabski, jeden z klanów południowych, pochodzący z obwodu chatłońskiego. Przejęcie władzy przez ten klan dokonało się w czasie trwania wojny domowej, która była w pierwszej kolejności walką o władzę między klanami, a w drugiej kolejności o model państwa świeckiego vs państwa islamskiego⁵⁵. Faktycznie jednak struktury władzy opanowało najbliższe otoczenie E. Rachmona, obejmujące ludzi pochodzących z Dangary, miejsca urodzenia prezydenta. Stąd jego polityka kadrowa jest nazywana bardziej jako *dangarinizacja* niż *kulabizacja* władzy.

Po zwycięstwie w wyborach prezydenckich w 1994 roku E. Rachmon przystąpił do koncentracji i konsolidacji władzy przez jego otoczenie. Na mocy nowej konstytucji, przyjętej w referendum tego samego dnia (6 listopada 1994 roku) co wybory prezydenckie, prezydent stawał się szefem egzekutywy, co znacznie wzmacniało pozycję klanu kulabskiego, a zwłaszcza jego dangarińskiego odłamu, który reprezentował sam E. Rachmon. Drugim krokiem w kierunku koncentracji władzy było przejście kontroli nad systemem partyjnym. Nowy

⁵⁴ Chodźent to przywrócona nazwa miasta Leninabad na północy Tadźykistanu, stolica obwodu sogdyjskiego.

⁵⁵ Szerzej na ten temat: A. Wierzbicki, *Tadźykistan*, [w:] A. Wierzbicki, P. Załęski, *Trybalizm...*, s. 295–320.

prezydent utworzył Ludowo-Demokratyczną Partię Tadżykistanu. Początkowo stanowiła ona nieznaczącą siłę polityczną w kraju, ale po kilku latach zdobyła większość miejsc w izbie niższej parlamentu (*Madžlisi Namojandagon*), stając się nie tylko partią władzy, ale partią klanu prezydenta E. Rachmona.

Okres sprawowania władzy przez E. Rachmona to hegemonia jego klanu. Ludźmi ze swojego otoczenia, w tym członkami rodziny, krewnymi i przyjaciółmi obsadził najważniejsze stanowiska w państwie⁵⁶. Szczególną pozycję w aparacie władzy zajmują osoby pochodzące z rodzinnej miejscowości prezydenta. Kontrolują one najważniejsze sektory gospodarki i prawdopodobnie czerpią zyski także z przemytu narkotyków na granicy tadżykistańsko-afgańskiej. Korzyści materialne z zajmowanych stanowisk stawały się podstawą lojalności wobec prezydenta, co wymagało dokonania monopolizacji gospodarki. W odróżnieniu od innych państw regionu (Turkmenistan, Kazachstan) w Tadżykistanie nie było jednego sektora gospodarki, którego monopolizacja pozwoliłaby na ustanowienie kontroli nad innymi podmiotami polityki i biznesu⁵⁷. Klan dangarański nie będąc ani największym ani najsilniejszym w konglomeracie klanu kulabskiego, swoją pozycję zawdzięcza prezydentowi.

Na więzi klanowe nakładają się relacje patronalno-klientalne, nepotyzm i korupcja. Prezydent E. Rachmon stworzył typową dla regionu piramidę władzy, w której osoba zajmująca wyższą pozycję w strukturach władzy dobiera współpracowników spośród ludzi oddanych, lojalnych i zaufanych, bez uwzględniania kompetencji i profesjonalizmu. Trybalizm w strukturach władzy nie sprowadza się jednak tylko do polityki kadrowej. Kryje się za tym głębszy mechanizm funkcjonowania państwa. Sprzyja zatem po pierwsze, powstawaniu rozdźwięku między wertykalną, ukształtowaną konstytucyjnie strukturą władzy a horyzontalnymi, nieformalnymi praktykami utrwalonymi w tadżyckiej kulturze politycznej. Po drugie, konsoliduje autorytaryzm, poprzez oligarchiczne zawężenie pola decyzyjnego do wąskiej elity, którą w przypadku Tadżykistanu stanowi rodzina prezydenta na czele z Twórcą Pokoju i Jedności Narodowej – Liderem Narodu⁵⁸. Autorytaryzm ten ma zatem nie tylko systemowy charakter, umocowany konstytucyjnie, ale przybiera także funkcjonalne oblicze, wynikające z realiów sprawowania władzy.

⁵⁶ Najbardziej znaną postacią w otoczeniu prezydenta jest jego najstarszy syn Rustam, przewodniczący wyższej izby parlamentu i nazywany drugim człowiekiem w państwie. Szerzej na ten temat: *Пяты, но тихие. Почему президент Таджикистана легко переизбирается даже в кризис*, <https://carnegiemoscow.org/commentary/82948> (4.11.2023).

⁵⁷ X. Хуррамов, *Укрепление клановости как основа для преемственности власти в Таджикистане*, Central Asian Bureau for Analytic Reporting, bmv.

⁵⁸ Podobny tytuł Pierwszego Prezydenta – Lidera Narodu (*Елбасы*) przyznano prezydentowi Kazachstanu w 2010 roku, ale odebrano w 2023 roku po wydarzeniach ze stycznia 2022 roku.

Wnioski

W przedstawionym artykule staraliśmy się wykazać słuszność przyjętej hipotezy dotyczącej pozycji ustrojowej instytucji prezydenta w Tadżykistanie. W istocie, pozycja ta odzwierciedla uwarunkowania historyczne i kulturowe kształtujące systemy polityczne w całej Azji Centralnej, a nawet na obszarze poradzieckim. Wśród nich należy wskazać przede wszystkim autorytarne tradycje i nieformalne mechanizmy sprawowania władzy charakterystyczne dla regionu w okresie przedradzieckim i utrwalone w czasach ZSRR, a następnie odtworzone w warunkach suwerenizacji państwowej i liberalizacji politycznej. W rezultacie siła prezydentury w Tadżykistanie ma charakter dominujący.

Bibliografia

- Abdulloev I., *Iz istorii reformirovaniâ političeskoj systemy v Tadżikistane*, «Vestnik Tadżikskogo gosudarstvennogo universiteta prava, biznesa i politiki. Seriâ gummanitarnyh nauk» [Абдуллоев И.Р., *Из истории реформирования политической системы в Таджикистане*, «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук»] 2013, nr 3 (55).
- Asadułłajew I., Bodio T., *Psychopolityczne i kulturowe następstwa wojny domowej*, [w:] T. Bodio (red.), *Tadżykistan, Historia, społeczeństwo, polityka*, Warszawa 2002.
- Antoszewski A., *Instytucjonalne uwarunkowania rywalizacji politycznej w państwach poradzieckich*, [w:] T. Bodio (red.), *Przywódczość, elity i transformacje w krajach WNP*, t. I, Warszawa 2010.
- Bodio T., Moldawa T., *Konstytucje państw Azji Centralnej: tradycje i współczesność*, Warszawa 2007.
- Bodio T., Załęski P., *Elity władzy w Azji Centralnej*, Warszawa 2008.
- Czachor R., *Instytucja „lidera narodu” w republikach Azji Środkowej. Analiza prawno-porównawcza*, «Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze» 2019, nr 10.
- Czachor R., *Reformy konstytucyjne w państwach Azji Środkowej. Analiza porównawcza*, «Zeszyty Naukowe Uczelni Jana Wyżykowskiego. Studia z Nauk Społecznych» 2019, nr 12.
- Dinoršoev A.M., *Prezident Respubliki Tadżikistan v sisteme organom gosudarstvennoj vlasti* [Диноршоев А.М., *Президент Республики Таджикистан в системе органов государственной власти*], <https://tiny.pl/c4sk1> (20.10.2023).
- Gebethner S., *Metoda i badania porównawcze w naukach politycznych*, [w:] S. Gebethner, *Państwo. Demokracja. Konstytucja. Teksty zebrane*, Warszawa 2022.
- Hurramov H., *Ukreplenie klanovosti kak osnova dlâ preemstvennosti vlasti v Tadżikistane* [Хуррамов Х., *Укрепление клановости как основа для преемственности власти в Таджикистане*], Central Asian Bureau for Analytic Reporting, bmw.
- Kajumow N., *W kierunku gospodarki rynkowej*, [w:] T. Bodio (red.), *Tadżykistan, Historia, społeczeństwo, polityka*, Warszawa 2002.
- Kakareko K., *Pozycja prezydenta w systemie konstytucyjnym Tadżykistanu*, [w:] J. Marszałek-Kawa, Patryk Wawrzyński (red.), *Prawo i polityka na wschód od Europy*, Toruń 2014.
- Kardaś R.K., *Wybory prezydenckie w Tadżykistanie w czasach pandemii*, «Studia Wschodnioeuropejskie» 2021, nr 15.

- Kardaś R.K., *Wpływ pandemii wirusa SARS-CoV-2 na sytuację wewnętrzną w Tadżykistanie*, «Studia Wschodnioeuropejskie» 2022, nr 17.
- Lang L., *Wojna domowa i proces pokojowy w Tadżykistan*, [w:] T. Bodio (red.), *Tadżykistan, Historia, społeczeństwo, polityka*, Warszawa 2002.
- Lowndes V., *Instytucjonalizm*, [w:] D. Marsh, G. Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, tłum. J. Tegnerowicz, Kraków 2006.
- Nourzhanov K., Bleuer Ch., *Tajikistan. A Political and Social History*, ANU E Press 2013.
- Pogłódek A., *Dwuzimowy Parlament Republiki Tadżykistanu*, «Roczniki Administracji i Prawa» 2016, nr XVI (2).
- Razzokov B.H., *Nekotorye tendencii razvitiâ instituta ispolnitel'noj vlasti v Tadżikistane*, «Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta» [Раззоков Б.Х., *Некоторые тенденции развития института исполнительной власти в Таджикистане*, «Вестник Томского государственного университета»] 2012, nr 354.
- Szukalski J., *Instytucja referendum ogólnokrajowego w Tadżykistanie: regulacje normatywne i praktyka*, [w:] J. Marszałek-Kawa, A. Stańco-Wawrzyńska (red.), *Pogranicze cywilizacji Współczesne wyzwania Azji Centralnej i Kaukazu*, Toruń 2017.
- Smith J., *Clans, Class and Ethnicity in Post-Soviet Central Asia*, [w:] J. Van den Bosch, A. Fauve, B. De Cordier (red.), *European Handbook of Central Asian Studies: History, Politics, and Societies*, Stuttgart 2021.
- Szymanek J., *Ustrój konstytucyjny Kazachstanu*, Warszawa 2013.
- Šarifzoda Makhina Tolib, *Istoričeskoe značenie Deklaracii o gosudarstvennoj nezavisimosti Respubliki Tadżikistan v sud'be tadżikskogo naroda* [Шарифзода Махина Толиб, *Историческое значение Декларации о государственной независимости Республики Таджикистан в судьбе таджикского народа*], <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskoe-znachenie-deklaratsii-o-gosudarstvennoj-nezavisimosti-respubliki-tadzhikistan-v-sudbe-tadzhikskogo-naroda> (20.10.2023).
- Wawrzyniak J., *Rola ONZ w procesie pojednania narodowego*, [w:] T. Bodio (red.), *Tadżykistan, Historia, społeczeństwo, polityka*, Warszawa 2002.
- Wierzbicki A., Załęski P., *Trybalizm a władza w Azji Centralnej*, Pułtusk 2008.
- Zaleśny J., *Instytucjonalizacja przywództwa politycznego w państwach poradzieckich*, [w:] T. Bodio, W. Jakubowski (red.), *Przywództwo i elity polityczne w krajach WNP*, Warszawa 2010.